

5. Записали М. Качмар та О. Чікало 20.08.2019 в с. Баєві Луцького р-ну Волинської обл. від Мельничука Зосіма Вікторовича, 1927 р.н., с. Баїв.
6. Записали М. Качмар і О. Чікало 16.08.2018 р. в с. Підбереззі Горохівського (тепер Луцького) р-ну Волинської обл. від Тисько Євгенії Іванівни, 1947 р.н., с. Підбереззя.
7. Записали М. Качмар та О. Чікало 19.08.2019 р. в с. Заборолі Луцького р-ну Волинської обл. від Юхимчук Тетяни, с. Забороль.
8. Калакура Я. С., Рафальський О.О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. К.: Генеза, 2017. 560 с.
9. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
10. Луньо Є. Культ рідної армії у повстанській епічній традиції Яворівщини. Народознавчі зошити. 2012. № 4. С. 890–907.
11. Фурман А. Українська ментальність та її культурно-психологічні домінанти. Психологія і суспільство. 2001. №1. С. 9–73.
12. Янів В. Соціальні інстинкти українців. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен, 1993. С. 158–174.
13. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах. Перший Український Педагогічний конгрес. 1935. Львів, 1938. С. 16–88.

СОН – «ДО ВІЙНИ», ВІЙНА – «ЯК СОН»: ОНІРИЧНИЙ ТЕКСТ В ЖІНОЧИХ АВТОНАРАТИВАХ

Кузьменко Оксана Мирославівна,

*доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
відділ соціальної антропології*

Інститут народознавства НАН України

1. Українське суспільство сьогодні перебуває у кризовому часопросторі, що визначає дуже високу динаміку комунікацій та мовленнєвої активності. Більше того, у час цифрової революції усі види спілкування людей підпадають під суттєво змінені шаблони взаємин. Одночасно функціонують традиційні види комунікації у формі приватних бесід у колі родини, друзів, на роботі, усних розповідей, які представляють та описують важливі суспільно-історичні події крізь призму особистого життєруху. Війна – одна з ключових тем до репрезентації історій про катастрофічні події, які були в минулому і які відбуваються сьогодні.

2. Наративна культура є полем міждисциплінарного вивчення. Усна оповідна традиція, як фрагмент цієї культури, є об'єктом вивчення у

дисципліні, яка все частіше окреслює свій предмет не тільки у парадигмі семантики як «словесне мистецтво», але також з когнітивної перспективи [7]. Сучасна фольклористика визначає епістеміологічний та антропологічні аспекти фольклорних явищ, прагне відшукати «приховані» смисли у текстах та їхніх соціокультурних контекстах.

3. Автобіографічні наративи про війну з включеними в них згадками про кошмари чи цілісними оніричними меморатами стали елементами повсякденного спілкування від перших днів повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Переповідання особливих т. зв. «віщих» снів від 2014 року стало практикою міжособистісної комунікації між членами родин, біженцями, серед військовослужбовців. Сни, побачені до війни чи напередодні стали способом психосоматичного вираження загальних знань про війну, досвіду якої у більшості респонденток не було. Перекази сновидінь стали «комунікативною подією» (Б. Тедлок). Гострі негативні емоції унаслідок пережитих масованих бомбардувань та обстрілів українських міст, сіл зумовило відповідні психологічні та психічні реакції на війну. Як пережитий досвід вони відобразилися у жіночих снах, які вказують на історію, яка має статися та «мають виразний антропологічний вимір», який дозволяє зрозуміти дієвість суспільних катастроф [2, с. 289].

4. Розповіді про сновидіння є не тільки об'єктом дослідження фольклорної культури [4; 6; 8], особливим видом «повідомлення», але також «публічними соціальними виступами, які відбуваються після досвіду сновидіння» [9]. Сюжет сну є оригінальною мовою, яку носії прагнуть запам'ятати, переказати, щоб зрозуміти і відчитати невідоме майбутнє. Текст переказу сну – це знак, а снотлумачний коментар – інтуїтивно значущий текст.

5. Історіографія досліджень символічної мови снів та снотлумачних текстів охоплює наукову літературу, яка виявляє різні теоретико-методологічні школи ХХ ст.: від європейських психоаналітиків З. Фрейда, К. Юнга, до американських психіатрів та філософів культури Н. Малькольма, Е. Фромма, Д. А. Гобсона, Б. Тедлок та ін. У поліфонії підходів важливе місце займають семіотики, культурні антропологі, етнолінгвісти та фольклористи, зокрема польські, литовські, українські (Д. Анцибор, Є. Бартмінський, В. Іванускайте-Шебутіне, М. Красиков, Я. Ставицька, С. Небжеговська, Т. Шевчук та ін.). Джерелом моєї розвідки стали 14 україномовних усних оніричних наративів, особисто записані упродовж березня 2022 – квітня 2023 років від жінок середнього віку (48-65 років), та інші друковані тексти, зафіксовані у рамках усноісторичних дослідницьких проектів.

6. «Віщі» сни в парадигмі інших фольклорних явищ, пов'язаних із процесом сновидіння, а саме: снотлумачні прикмети, перекази побутових снів, кошмари, заботони про сни, замовляння на сни – займають окрему позицію [1, с. 56]. Семантична взаємозалежність «віщого» сну та майбутнього героя/ -їні представлена у різних фольклорних жанрах (думи, балади, казки, перекази та

оповідання). Типовий мотив «віщого» сну в творах ХХ ст., зокрема піснях-хроніках про Першу світову війну, що тяжіє до традиції баладних творів із мотивом сну, та у наративах про Другу світову війну («віщі» сні остарбайтерів, сні в контексті сюжетів про повстанську боротьбу 1940–1960-х років.

«Віщий» сон оцінюють як базовий фольклорний концепт снотлумачної традиції [4; 8, с. 130]. Головна функція віщих снів про війну продиктована не тільки спрямованістю «у майбутнє», оскільки вони дають прогноз щодо життя людини або попередження їй (від біди, горя, смерті), але й коментарем про його надзвичайність чи нереальність. Мотив віри / невіри у передбачення вербалізовано в ініціальних чи фінальних формулах оніричних текстів про сучасну війну: «За війну ще мови не було і я, чесно кажучи, навіть і не думала, що може бути велика війна» (Л.О.); «Ніч перед війною. При тому, що я не вірю, що буде війна...» (М.М.). Особливість цих снів обумовлена призначенням інформувати інших про небезпеки, що спонукає оповідача поділитися пережитою уві сні подією. Сюжет має не тільки приватну /індивідуальну попереджувальну дію, але також суспільне значення, оскільки його профетична дія спрямована глобально, на колектив: «Цей віщий сон побачила за два дні до початку війни. Вночі з двадцять першого на двадцять другого лютого зрозуміла, що лихо насувається і буде війна» (Г.І.).

7. Виділяємо 4 типи сюжетотворчих парних мотивів: 1) «відсутність / відхід» (когось, чогось) – «присутність/прихід»; 2) «знищення» – «побудова»; 3) «зникнення» – «поява»; 4) «переміщення» – «стояння». Підпорядковані їм типові фольклорні образи: астральні символи, атмосферно-природні стихії та ландшафтні образи (небо, місяць, вітер, вода, море, ріка, земля\рілля), орнітосимволи (зграя птахів, голуби, ворони), флоро- та фауносимволи (квіти, виноград, яблука, горох, гадина), сакральні артефакти (ікона), антропообрази (померлі родичі, дівчинка, велика група людей), а також соматичні образи (сире м'ясо, кров, зуби). Останні мають високий семіотичний індекс на позначення «біди, лиха, смерті», як символічна універсалія «випадання зубів». На відміну від чоловічих, у «жіночих» снах часто фігурують стереотипні образи та ознаки, притаманні українській фольклорній традиції та мові («сухий очерет», «зів'ялі квіти», «брудна вода», «чорні ворони» [3, с. 47, 50]), а також близькоспорідненим культурно-історичним явищам, наприклад, таборовим снам, в яких образ кривавого м'яса тлумачився як «хвороба через побиття» [5, с. 73-75]. У матеріалах 1925–1928 рр. за програмою К. Грушевської, він має пояснення «хвороба», «слабість» [4, с. 85, 111].

8. Образ «свого» чи «чужого» дому у снах набуває концептуального значення. Рідний дім (квартира, хата) – локус екзистенційної «зміни», яка у реальному світі у час війни стає не об'єктом безпеки, спокою, а місцем, де чекає смертельна загроза зі сторони ворожої зброї чи війська. Візуальні образи пов'язані із його зовнішніми елементами, якісними характеристиками кольору, розміру: «А дом внутрі (він такий був дуже великий, великі такі стелі, такі

вікна [...] І я вдруг розвертаюся (вони ж вікна ве[ликі] – і бачу: нема стіни. Якась вона була і її нема...» (С. І.). Руйнування дому, сирени, вибухи, як правило, снилися до війни чи напередодні «початку» тим жінкам, які невдовзі особисто пережили сильні бомбардування та мають досвід біженства. У домі відбуваються зустрічі героїні з рідними / далекими предками, хто прийшов з «того» світу, щоб попередити про майбутні тривожні часи (Ч.Т.). Побачити у сні померлого, покійних родичів, особливо очікування чи пошук батьків – стійкі мотиви, які поширені у фольклорі багатьох слов'янських народів [3, с. 123; 4, с. 34].

Очікування визволення зайнятих рашистами територій, перемоги над ворогом – це головний посил думок, які живлять надію, що візуалізується у снах з фантастичними сюжетами («про участь в похороні Путіна», «про потоплену Москву») Путін, Москва – персонажі світу «зла», які визначають оригінальність оніричних текстів про російсько-українську війну.

9. Знакові сні з війни можна поділити на категорії: «здійснені», «розгадані», «нерозгадані». Виражені емоції – це одна з перспективних тем в дослідженні жіночих снів. Вони омовлюють страх, переляк щодо побаченого, почутого чи ірреального. Скажімо, зведення в одну драматичну сцену живих і мертвих чи прийняття факту масованої військової агресії проти України. Рефлексії про «неможливість» повномасштабної війни у ХХІ ст., окупація українських територій, біженство зумовили сентенції, які типові в автобіографічних розповідях: «Мені здається, що вся ця війна і те, що відбувається – це сон» (І.Т.).

10. Образи «віщих» снів є символічним кодом, через який встановлюються відповідності між уявним і реальним світом. Їхня система – це інструменти до розкриття суті невідомих явищ реального світу та пізнання досвіду самого носія оніричного наративу. Образи-знаки утворюються за аналогіями до дій, кольорів, запахів, за прямими порівняннями, тотожностями чи складними асоціативними рядами, які стосуються традиційних знань про фольклорні символи, вірування, які у свою чергу опираються на міфологічні уявлення про людину, її земне життя і смерть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцибор Д. Онірична парадигма у фольклорі / Міфологія і фольклор. 2012. № 4. С. 55-58.
2. Козеллек Р. Терор і сновидіння / Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / пер. з нім. Київ: Дух і літера, 2005. С. 281-301.
3. Народний сонник, упоряд., записи, передмова М. Дмитренка. Київ, 2005. 224 с.
4. Шевчук Т., Ставицька Я. Українська снотлумачна традиція початку ХХ століття (розвідки та тексти). Київ: Дуліби, 2017. 224 с.

5. Cywiński P. *Sny obozowe w pamięci ocalałych z Auschwitz*. Państwowe muzeum Auschwitz-Birkenau. Oswiecim, 2016. 104 s.

6. Ivanauskaitė-Šeibutienė V. *Folklorinė sapno kalba: oneiriniai naratyvai bendruomeninėje komunikacijoje* / Tautosakos darbai. 2014. Vol. 48. P. 53–70.

7. Hajduk-Nijakowska J. *Folklorystyczny aspekt współczesnych narracji potocznych* / Etnolingwistyka. 2020. Vol. 32. P. 129-141.

8. Niebrzegowska S. *Polski sennik ludowy*. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 1996. 297 s.

9. Tedlock, B. *The New Anthropology of Dreaming / Dreams*, Eds. by K. Bulkeley. Palgrave Macmillan, New York, 2001. https://doi.org/10.1007/978-1-137-08545-0_17

ФОЛЬКЛОРИСТИКА У ДОСЛІДЖЕННІ ДОСВІДІВ ВІЙНИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Лабашук Оксана Василівна

доктор філологічних наук, професор кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

*Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Одним із способів, як можна вивчати досвіди війни, є запис та наукова інтерпретація усних автобіографічних розповідей, записаних методом структурованого чи неструктурованого наративного інтерв'ю.

Сьогодні історії українців про війну, про те, як вона переживається різними групами населення, активно записуються, публікуються самозаписи, створені навіть окремі сайти, де публікуються персональні наративи про досвіди війни. Це, зокрема, проєкт «Словник війни», започаткований Остапом Сливінським, покликаний зафіксувати і зберегти свідчення очевидців про війну. <https://pen.org.ua/slovnyk-vijny-kоротki-istoriyi-ukrayinskogo-sprotyvu>. Проєкт «War Stories» <https://warstories.org.ua/> має на меті зібрати історії людей, які пройшли чи проходять війну. Збір та накопичення історій війни очевидців «з перших уст» повинен показати світові та самим українцям усі ті страждання та емоції, через які проходять звичайні люди. Це дасть змогу, на думку організаторів проєкту, передусім вплинути на колективну свідомість українців, формувати національну ідентичність, обірвати зв'язки з державою-агресором. Ідеологічні та гуманістичні цілі переслідує проєкт «#МояВійна» (Сайт mywar.mkp.gov.ua). Будь-хто з українців може залишити свою історію на цьому сайті, мета якого розповісти світові про цинічну війну, яку Росія веде в Україні. У проєкті «War Stories from Ukraine»,